

یادی از ایران شناس و اسلام پژوه فقید

محسن کدیور

۱۴ مرداد ۱۴۰۳

این مختصر در دو بخش ادای دینی است به پروفیسور روی پرویز متحده یکی از خادمان اسلام، تشیع و ایران از یک سو، و دوستی دانشمند از سوی دیگر، که از او جز خیر و محبت ندیدم. بخش اول مروری بر یک زندگی، و بخش دوم خاطراتی از یک دوست.

مروری بر یک زندگی

پروفیسور روی پرویز متحده^۱ (۱۹۴۰-۲۰۲۴) مورخ آمریکایی ایرانی‌الصل، ایران‌شناس، اسلام‌پژوه و استاد فقید گروه تاریخ دانشگاه هاروارد روز دهم مرداد ۱۴۰۳ دارفانی را وداع کرد. او از پدری ایرانی و مادری آمریکایی در نیویورک متولد شد. در دانشگاه‌های هاروارد و کمبریج تحصیل کرد. از جمله اساتید سرشناس او همیلتون گیب،^۲ ریچارد فرای،^۳ و آن‌ماری شیمل^۴ به ترتیب شرق‌شناس، ایران‌شناس و اسلام‌شناس برجسته بودند. متحده در سال ۱۹۷۰ در دانشگاه هاروارد از رساله دکترای خود زیر نظر فرای و گیب درباره حکمرانی آل بویه^۵ دفاع کرد. متحده ابتدا در دانشگاه پرینستون و سپس در دانشگاه هاروارد چند دهه تدریس کرد.

نخستین کتابش «وفاداری و رهبری در ادوار آغازین جامعه اسلامی»^۶ (۱۹۸۰) بود که به عربی و فارسی ترجمه شده است.^۷ دومین و احتمالاً مهمترین کتاب متحده «ردای پیامبر: دین و سیاست در ایران»^۸ (۱۹۸۵) است که به بسیاری زبانها از جمله عربی^۹ ترجمه شده، اما متأسفانه تا کنون به فارسی ترجمه نشده است! این کتاب از جمله کتب درسی مربوط به ایران بعد از انقلاب در غرب است. مباحث کتاب از فردی بنام «علی هاشمی» روایت شده است. آن چنان که در ابتدای کتاب تذکر داده شده^{۱۰} علی هاشمی شخصی حقیقی است، که به درخواست خودش نام واقعیش ابراز نشده است، فارغ التحصیل حوزه علمیه قم است و تحصیلات دانشگاهی مدرن هم دارد، و از ۱۹۷۶ (۱۳۵۶) زمانی که متحده استاد پرینستون بوده چند سالی در این زمینه با وی گفتگو کرده است.

^۱ Roy Parviz Mottahedeh.

^۲ Sir Hamilton Alexander Rosskeen Gibb (1895-1971)

^۳ Richard N. Frye (1920-2014)

^۴ Annemarie Schimmel (1922-2003)

^۵ Buyid administration.

^۶ *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society* (1980).

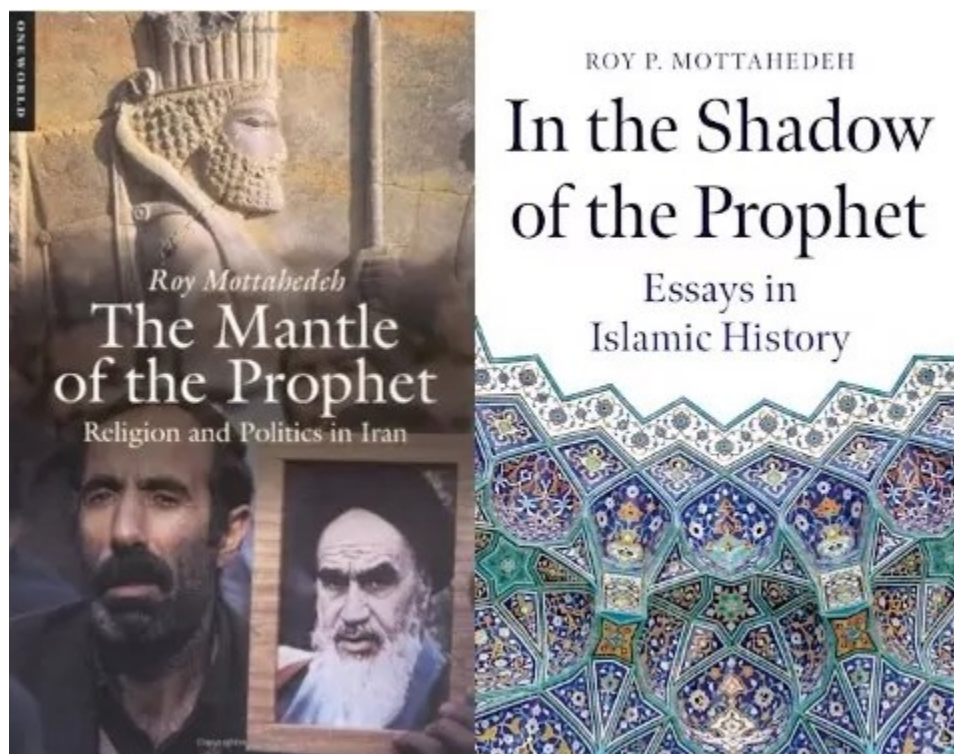
^۷ الولاء والقیاده فی المجتمع الاسلامی الاول، ترجمه اشرف کیلانی، القاهرة: المجلس الاعلی للثقافة، ۲۰۰۳؛ تاریخ اجتماعی ایران در عصر آل بویه: وفاداری و رهبری در ادوار آغازین جامعه اسلامی، ترجمه محمد دهقانی، تهران: نشر نامک، ۱۳۹۴.

^۸ *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran* (1985).

^۹ بُردة النبی؛ الدین والسیاسة فی ایران، ترجمه و تعلیق رضوان السید، بیروت: دار المدار الاسلامی، ۲۰۰۷. نخستین ترجمه این کتاب توسط همین مترجم با همکاری دیگران در قاهره: المجلس الاعلی للثقافة، ۲۰۰۳ منتشر شده است.

^{۱۰} Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet*, pp. 7-9.

متحده و آنجلیکی لایو^{۱۱} ویراستاران کتاب «جنگ‌های صلیبی از دیدگاه بیزانس و جهان اسلام»^{۱۲} (۲۰۰۱) بوده اند. متحده دو سال بعد حلقه اول «دروس فی علم الاصول» سید محمدباقر صدر (۱۳۵۹-۱۳۱۳) را با عنوان دروس فقه اسلامی همراه با مقدمه‌ای تحلیلی به انگلیسی ترجمه کرد.^{۱۳} این نخستین کتاب اصول فقه شیعه به زبان انگلیسی است. البته در همان سال ترجمه دیگری از همین کتاب به انگلیسی منتشر شد.^{۱۴} در زمره مهمترین و احتمالاً آخرین اثر منتشر شده متحده کتاب «زیر سایه پیامبر: مقالاتی در تاریخ اسلام»^{۱۵} (۲۰۲۳) است که تبحر او در تاریخ اسلام را نشان می‌دهد.

کتاب مجموعه سی و شش مقاله پروفیسور متحده است که در ضمن یازده فصل با عناوین زیر تنظیم شده است: فهم اسلام، حقوق و اخلاق اسلامی، جوامع اسلامی، تحصیلات اسلامی، اقتصاد اسلامی، شهرهای اسلامی، تشیع، تاریخ معاصر خاورمیانه، مدارا در گذشته و حال، یادآوری گذشته پیش از اسلام، و ادبیات اسلامی. ای کاش صاحب همتی این کتاب مهم را به فارسی ترجمه کند. بیشک برای درک علاقه متحده به ایران، اسلام و تشیع مطالعه این

¹¹ Angeliki Laiou

¹² *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* (2001).

¹³ Muḥammad Bāqir Aṣ-Ṣadr, *Lessons in Islamic Jurisprudence*, Translated and with an introduction by Roy Parviz Mottahedeh, Oxford: Oneworld Publications, 2003.

¹⁴ Muḥammad Bāqir al-Ṣadr, *Principles of Islamic Jurisprudence according to Shi'i Law*, translated by Arif Abdul Ḥussain, edited by Ḥāmid Algār and Saeed Bamanpour, London: ICAS Press, 2003.

¹⁵ Mottahedeh, *In the Shadow of the Prophet: Essays in Islamic History*, Oxford: Oneworld Publications, 2023.

کتاب برای هموطنانش ضروری است. تنها مقاله این کتاب که به فارسی و بسیاری زبانهای دیگر ترجمه شده مقاله سی‌ام^{۱۶} کتاب است: «نظریه هانتینگتون از دید یک اسلام‌پژوه». ^{۱۷} یکی از مقالات خواندنی کتاب مقاله بیست و هشتم «به‌سوی الهیات اسلامی مدارا» است. ^{۱۸} مقاله دیگری که پروفیسور متحده به محض انتشار، خود برایم فرستاد، مقاله سیزدهم کتاب «تفسیر آیه خمس در قرآن (انفال ۴۱)» است. ^{۱۹}

تالیفات متحده قلمرو وسیعی را می‌پوشاند، از تاریخ دوران عباسی تا جنبشهای احیاگرانه مسلمانان قرن اخیر. او در مورد زوایای مختلف تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی «عاشقانه» تحقیق می‌کرد و سپس می‌نوشت. دلش در شرق اسلامی خصوصاً ایران می‌تپید و برای آگاه کردن خواننده غربی می‌نوشت. پروفیسور متحده مجموعاً دو بار به ایران سفر کرد. بار نخست برای شرکت در همایش بین‌المللی «تشکیلات دولت اسلامی از آغاز تا حکومت مغول» در همدان در سال ۱۹۷۶ (۱۳۵۵) که توسط «انجمن تاریخ ایران» برگزار شده بود. بار دوم در دوران ریاست جمهوری سید محمد خاتمی به دعوت وزارت امور خارجه ^{۲۰} که به آرزوی همیشگیش بازدید از شهرهای اصلی ایران رسیده بود.

خاطراتی از یک دوست

نخستین بار پروفیسور متحده را در دفتر کارش در دانشگاه هاروارد در خرداد ۱۳۸۱ (ژوئن ۲۰۰۲) ملاقات کردم. به یاد دارم اولین عبارتش بعد از سلام و احوالپرسی این بود: پدرم بهائی بود، من بهائی نیستم! من که همین‌را هم نمی‌دانستم، متعجب گفتم: برای رستگاری ایمان به خدا و آخرت و عمل صالح کافی است ^{۲۱} که شما انشاءالله در این زمهره‌اید. با هم دوست شدیم. این نخستین سفر من به غرب و آمریکا بود. ^{۲۲} متحده راهنما و یاور خوبی بود. در نیمسال دوم حضورم در برنامه حقوق اسلامی دانشکده حقوق دانشگاه هاروارد سمینارهایی درباره مباحث الفاظ و مباحث عقلی در اصول فقه شیعه برگزار کردم. ^{۲۳} پروفیسور متحده در برخی جلسات آن شرکت کرد. این همان زمانی بود که در حال ترجمه حلقه اول دروس فی علم الاصول سید محمدباقر صدر به انگلیسی بود.

به‌یاد دارم نرم‌افزاری با خود برده بودم حاوی چند هزار کتاب اسلامی و خصوصاً شیعه، ^{۲۴} که با کامپیوتر دفتر کارم در دانشگاه نمی‌خواند. تکنسین‌های دانشگاه برای راه انداختن آن آمدند. برایشان تازگی داشت! و یکی دو روز رویش کار کردند تا بالاخره توانستند راهش بیاندازند. پروفیسور متحده آمد آنرا دید و عاشقش شد. در جا نشانی

¹⁶ “The Clash of Civilizations: An Islamicist’s Critique” (1993)

¹⁷ روی متحده، نظریه هانتینگتون از دید یک اسلام‌پژوه، ترجمه مجتبی امیری، مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۱۰-۱۰۹، مرداد-شهریور ۱۳۷۵، ص ۲۴-۱۴.

¹⁸ “Toward an Islamic Theology of Toleration”

¹⁹ “Qur’ānic Commentary on the Verse of Khums (al-Anfāl VIII:41)”

²⁰ در دوران وزارت کمال خرازی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)

²¹ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (بقره ۶۲)

²² Visiting Scholar; Islamic Legal Studies Program, Harvard Law School, Cambridge, MA, US (2002).

²³ گزارش یک سفر دانشگاهی (۲۳ دی ۱۳۸۳)

²⁴ حالا این کتابخانه به صورت آنلاین قابل استفاده است: مکتبه الشیعه. <http://shiaonlinelibrary.com>

آن را گرفت و سفارش داد. یک روز با خوشحالی فراوان خبر داد که نرم افزار او هم از ایران رسیده و شروع کرد از آن استفاده کردن. جلسات متعددی با او گفتگو کردم.

اما اوج محبت پروفیسور متحده به من در این سفر در اواخر حضورم در هاروارد اتفاق افتاد. روزی میزبان من در دانشگاه اطلاع داد که برای ادامه اقامتم در آمریکا یک موقعیت استثنایی بسیار ممتاز برایم تدارک دیده‌اند، یک موقعیت سه ساله با امکان تمدید در برنامه مشابه دانشگاه شیکاگو. وقتی جزئیات را برایم توضیح دادند متوجه شدم این امکانات جدیدی در دانشگاه هاروارد است با عنوان «متخصصان در خطر»^{۲۵} که ظاهراً مرا اولین نامزد دریافت آن کرده بودند. پیشنهاددهنده اصلی که مرا نامزد این موقعیت کرده بود، کسی نبود جز پروفیسور متحده. فرصت خواستم تا درباره آن فکر کنم. مردد بودم. میزبان می‌گفت مگر احتمال مشکل و محدودیت در بازگشت برایت جدی نیست؟ نمی‌توانستم بگویم نه. تضمینی نبود. بالاخره نپذیرفتم. پروفیسور متحده به تصمیمم احترام گذاشت، هرچند آنرا قبول نداشت. میزبان با صراحت به من می‌گفت: ما واقعا ترا نمی‌فهمیم. رد چنین موقعیت طلایی خردمندانه نیست.

به ایران برگشتم. حدود دو سال بعد، با آغاز دولت محمود احمدی‌نژاد در سال ۱۳۸۴ تزییقات شدت گرفت، آن «خطر» پیش گفته محقق شده بود. اول از دانشگاه تربیت مدرس به مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران تبعید خودخواسته شدم. ممنوع الخروج، ضبط پاسپورت در فرودگاه، احضار مجدد به دادگاه ویژه روحانیت، چند جلسه بازجویی، محکومیت جدید به دلیل مقالات، سخنرانی‌ها و مصاحبه‌هایم؛ و در نهایت مرداد ۱۳۸۷ در پی دعوت گروه مطالعات دینی دانشگاه ویرجینیا برای تدریس به آمریکا آمدم.

سال اول متوجه شدم پروفیسور متحده در مدخل «ولایت فقیه» (بخش بازبینی‌های متأخر) «دائرة المعارف آکسفورد جهان اسلام» محصل کتاب حکومت ولایی را به خوبی معرفی کرده است.^{۲۶} علاقه متحده به کتاب «حکومت ولایی» باعث شد که ترجمه آن را به انگلیسی آغاز کند. چند فصل ابتدای کتاب را هم ترجمه کرد و برایم فرستاد. اما متأسفانه امکان ادامه آن به دلیل مشکلات حالش پیدا نکرد. ترجمه این کتاب به پایان رسیده و در دست ویراستاری است و توسط انتشارات دانشگاه کمبریج منتشر خواهد شد، انشاءالله.^{۲۷}

پروفیسور متحده مرا به کنفرانس «دیدگاههای متفکران مسلمان معاصر در باره حکمرانی خوب» که در تاریخ ۲۸ و ۲۹ فروردین ۱۳۹۰ به ریاست خود وی در دانشگاه هاروارد برگزار می‌شد، دعوت کرد. علاوه بر تجدید عهد مودت با وی، مقاله خود را تحت عنوان «دیدگاههای متفکران شیعه معاصر درباره حکمرانی خوب: مطالعه موردی آیت‌الله منتظری» قرائت کردم.^{۲۸}

²⁵ The Scholars at Risk (SAR) Program at Harvard University.

²⁶ Roy P. Mottahedeh, "Wilayat al-Faqih", *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*, edited by John Esposito, Oxford: Oxford University Press, 2009, 5:529-532.

²⁷ Mohsen Kadivar, *Governance by Guardianship: Rule and Government in the Islamic Republic of Iran*, ed. Mahmoud Sadri, trans. Roy Mottahedeh, Ahmad Kazemi Moussavi and Banafsheh Madaninejad, the Global Middle East series, (Cambridge, UK: Cambridge University Press, Forthcoming).

²⁸ "Contemporary Iranian Shi'ite Thinkers on Good Governance, A Case Study of Ayatollah H.A. Montazeri," Third Annual Prince Alwaleed Bin Talal Islamic Studies Program Conference on

دومین دیدار من با پروفسور متحده در این سفر در دانشگاه کلمبیا در نیویورک در تاریخ ۱۹ آبان ۱۳۹۱ بود. جلسه بزرگداشت ایران‌شناس و اسلام‌پژوه معاصر پروفسور ریچارد بولت^{۲۹} با عنوان «تاریخ قدرتهای فقهی شیعه در ایران» بود که سه سخنران داشت: پروفسور متحده، پروفسور توان کول^{۳۰} و اینجانب. آن‌چنان‌که به‌یاد دارم پروفسور متحده درباره اجتهاد و تقلید به‌طور کلی و تفاوت دیدگاههای مراجع حوزه‌های علمیه قم و نجف درباره عرفان به‌طور خاص سخنرانی کرد. عنوان سخنرانی من «تبارشناسی ولایت فقها در حوزه علمیه قم از دهه چهل شمسی» بود.^{۳۱}

سومین دیدار با پروفسور متحده در تاریخ ۱۰ اسفند ۱۳۹۶ بود. ایشان مرا به کنفرانس «اسلام و مدارا» در دانشکده حقوق دانشگاه هاروارد به ریاست خود دعوت کرد. او خود درباره میراث غنی رواداری در اسلام سخن گفت. موضوع سخنرانی من «اسلام و مدارا: مدارای بینامذهبی در اسلام، مطالعه موردی ایران معاصر» بود.^{۳۲} ارتباط من با پروفسور متحده ادامه داشت. او در فرصت مطالعاتی سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۳۹۸ مرکز ملی علوم انسانی در پارک مثلث تحقیقاتی، یکی از معرفهای این‌جانب بود.^{۳۳} یکی از دستاوردهای این فرصت مطالعاتی،

“Contemporary Muslim Thinkers on Good Governance”, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, April 16-17, 2011.

²⁹ Richard W. Bulliet (born 1940)

³⁰ Juan Cole (born 1952)

³¹ “The genealogy of *The Guardianship of Jurists* at Qom Seminary since the 1960s,” A Panel discussion in honor of Professor Richard W. Bulliet: A History of Shi’a Juridical Authority in Iran; Columbia University, November 9th, 2012. The moderator: Dr. Hossein Kamaly.

³² “Islam and Toleration, Intra Islamic Toleration: Case study of contemporary Iran,” Islam and Toleration Conference, The Prince Alwaleed Bin Talal Islamic Studies Program Annual Conference, Harvard Law School's Islamic Legal Studies Program: SHARIA Source, Harvard University, March 1-2, 2018.

³³ September 2019 – May 2020, Fellowship of National Humanities Center, Research Triangle Park, North Carolina.

نگارش مقدمه تحلیلی^{۳۴} کتاب «توهین به مقدسات و ارتداد» در سال ۱۴۰۰ بود.^{۳۵} پروفیسور متحده بر این کتاب تقریظی فاخر نوشت^{۳۶} که بهترین یادگار مکتوب این دانشور فرزانه برای اینجانب است. اما این آخرین محبت او به اینجانب نبود. وقتی برای تسلیت به دوست حدود پنجاه ساله‌اش - که در ابتدای بسیاری از کتابها و مقالاتش از او تشکر کرده و مشاور اصلی او در علوم اسلامی بوده است - تماس گرفتم، گفت پروفیسور متحده از میان نواندیشان دینی ایرانی به دو نفر ارادت داشت، به یکی بیشتر. خداوند او را به پاس خدمات ارزنده اش به اسلام، تشیع و ایران رحمت کند. درگذشت پروفیسور روی پرویز متحده از مفاخر ایران بر بازماندگان^{۳۷}، شاگردان و دوستانش تسلیت باد.

۱۴ مرداد ۱۴۰۳

kadivar.com

<https://kadivar.com/19306/>
kadivar.mohsen59@gmail.com

تمام حقوق محفوظ است.

نقل مطلب به هر صورت تنها با ذکر منبع مجاز است.

³⁴ Mohsen Kadivar, *Blasphemy and Apostasy in Islam: Debates in Shi'a Jurisprudence*, trans. Hamid Mavani, Series in Translation: Modern Muslim Thinkers, (Edinburgh, Scotland: Edinburgh University Press in association with Aga Khan University Institute for the Study of Muslim Civilizations, 2021), pp. 1-102.

³⁵ انتشار کتاب «توهین به مقدسات و ارتداد» به زبان انگلیسی (۳۱ فروردین ۱۴۰۰)

³⁶ 'Professor Mohsen Kadivar brilliantly demonstrates theoretically and historically that charges of blasphemy and apostasy should no longer be prosecuted but instead viewed through the Islamic tradition of toleration and co-existence.' (Roy Parviz Mottahedeh, Harvard University) [*Blasphemy and Apostasy in Islam: Debates on Shi'a Jurisprudence*](#).

³⁷ خصوصاً فرزندان رفیع و رستم.